

SZEMLE

RÁNKI GYÖRGY

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE

(Gondolat, Budapest, 1973. 653 o.)

Ránki György a magyar történészek közül elsőként vállalkozott a második világháború történetének átfogó, összefoglaló ábrázolására. Könyve megérdemelt közönségsikert aratott, és méltán gazdagítja a második világháború marxista történeti irodalmát. A szerző a sokrétű, szerteágazó témát — döntően a kiadott források, a legfontosabb feldolgozások és a legjelentősebb memoárok anyagára támaszkodva — a komplexitás igényével közelítette meg. Figyelme a katonai események mellett kiterjedt a háború politika- és diplomáciatörténeti, valamint gazdasági vonatkozásaira éppúgy, mint a fasiszta megszállási rendszer s az antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom kérdéseire. A szárazföldön, a tengereken és a levegőben lezajlott harcselekmények ábrázolásakor elsősorban nem a részletességre törekedett. A hadműveletek, csaták, hadjáratok *lényegét* igyekezett megragadni, tartalmukat érzékeltetni, jelentőségüket és hatásukat értékelni. Ezek hadtörténeti, katonapolitikai vonatkozásaihoz kíván a recenziós néhány megjegyzést fűzni.

Mondanivalóját a lengyelországi hadjárat és a „furcsa háború” tárgyalásával kezdi a szerző, mellőzve a háború kitörése előzményeinek, okainak és körülményeinek vizsgálatát. Kár, hogy ezt nem tekintette feladatának, s az olvasó meglevő ismereteire hagyatkozott az említett kérdésekben. Közis-

mert ugyanis, hogy éppen ezekhez kapcsolódik a második világháború burzsoá történetírásának talán a legtöbb torzítása, hamisítása, tendenciózus elhallgatása. A burzsoá történeti és memoárirodalom legtöbb terméke minden módon elködösíteni igyekszik azt a kétségtelen tényt, hogy a második világháború a kapitalista gazdasági és társadalmi rend lényegéből fakadó kibékíthetetlen ellentmondások, valamint a fasiszmus nemzetközi erőivel szembeni engedékenység szovjetellenes politikájának együttes következményeként érte az emberiséget. Meggyőzően bizonyítja ezt többek között az az út, melyen járva az angol és francia uralkodó körök — az imperialista béke megőrzésének reményében — eljutottak a szégyenletes müncheni alkuhoz, amelyre egyébként Ránki többször is hivatkozik.

Lengyelország gyors összeomlásának katonai okait és körülményeit a könyv alapvetően helyesen mutatja be. A katonai tényezők mellett azonban nem feledkezhetünk meg az egyéb összetevőkről sem, mindenekelőtt a lengyel uralkodó osztály mélységesen népellenes belpolitikájáról és elvakultan szovjetellenes külpolitikájáról. A lengyel tragédia legfőbb oka ebben a politikában található meg, amely oda vezetett, hogy a burzsoá-földesúri reakció nem az ország létét fenyegető fasiszta Németországot, hanem a segíteni kész

Szovjetuniót tekintette fő ellenségének, a hitleri agresszió bekövetkezése után pedig megakadályozta az igazi népi, honvédő háború kibontakozását.

Ránki jól jellemzi a „furcsa háború” időszakát, a hozzá fűződő imperialista várakozásokat, reménykedéseket, és logikusan vezeti le belőlük a Wehrmacht nyugati hadjáratának villámháborús sikereit. Viszonylag részletesen foglalkozik a Franciaország elleni hadműveletekkel, valóságosan mutatja be a francia politikai és katonai vezetés, valamint a hadsereg csődjét. A katasztrófa okai közül kiemeli a burzsoázia felelősségét, utalva a baloldal által elkövetett hibákra is. A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy a francia kormánykörök felelőssége a baloldal, legfőképpen pedig a kommunisták elleni terrorintézkedésekben is megnyilvánul. Az FKP 1939 nyara és 1940 tavasza között sorozatos erőfeszítéseket tett az antifasiszta nemzeti összefogás megteremtésére. Parlamenti képviselői megszavazták a hadihiteleket, a párt intézkedéseket követelt az agresszor elleni népi háború kibontakoztatására, javaslatot tett a főváros védelmére, s a hadseregbe bevonult kommunisták szent ügyüknek tekintették a harcot a hitlerista hódítók ellen. Ezzel szemben a kormány, a szovjet-német meg nem támadási egyezményt és a Komintern háborúellenes határozatát ürügyül felhasználva, törvényen kívül helyezte a Francia Kommunista Pártot, kíméletlenül üldözte tagjait még a hadseregben is, miközben a németbérenc ötödik hadoszlop szinte akadálytalanul bénította az ország védelmi képességét.

A Szovjetunió elleni agresszió előkészítését tárgyalva a könyv — lényegét tekintve — reális képet ad a szovjet gazdaság és honvédelem helyzetéről, állapotáról, elfogadhatóan magyarázza Sztálin magatartásának indítékait és helyesen jellemzi a német agresszió következtében jelentkezett nehézségeket. Valóban, a támadás felkészületlenül érte a Szovjetuniót, illetve kritikus szakaszában szakította meg a honvédelem

fejlesztésére irányuló erőfeszítéseket. A váratlanság kapcsán azonban csakis hadműveleti és harcászati szintről beszélhetünk. A hadászat, a legfelsőbb vezetés szintjére ez a megállapítás nem vonatkoztatható, hiszen elegendő adattal rendelkezett a megfelelő következtetések időben történő levonásához, a szükséges intézkedések kiadásához. Ránki helyesen mutat rá azokra — a szubjektív szférába tartozó — okokra és körülményekre, amelyek gátló tényezőként érvényesültek a szovjet legfelsőbb vezetésben. A recenzens nem becsüli le ezek szerepét a helyzet kezdeti kedvezőtlen alakulásában, de úgy véli, a háború első hónapjaiban elszenvedett súlyos szovjet kudarcok döntő oka az *objektív tényezőkben* található meg. Véleményét a háború történetének arra a tapasztalatára alapozza, mely szerint a jól felkészült támadó minden esetben kezdeti előnyhöz jut a védővel szemben, s ezt az előnyt csak a későbbiekben, hosszabb-rövidebb idő alatt egyenlítheti ki a védelem szervezettsége, mélysége, a rendelkezésre álló tartalékok helyes alkalmazása stb. Az adott esetben a kapitalista világ legkorszerűbb hadseregének tekinthető, komoly háborús tapasztalatokkal rendelkező Wehrmacht, a csatlós kontingensekkel együtt, olyan jelentős túlsúlyban volt a Vörös Hadsereg határ menti, illetve felvonulóban levő csapataival szemben, hogy főcsapásainak irányában négy-ötösörös erőfölényt tudott kialakítani létszám- és harci technikában. Ez a túlerő a háború első időszakában szükség-szerűen érvényesült, és kritikus helyzeteket idézett elő. Ránki a keleti arcvonal helyzetének kezdeti alakulásában egyébként szintén főszerepet tulajdonít az ellenséges túlerőnek. Ezt hangsúlyozva emlékezik meg a szovjet katonák és csapatok hősiességéről, kimagasló helytállásáról a rendkívüli nehézségek közepette.

A könyv kitér a Hitler 1941. augusztus 21-i döntéséről a hadtörténeti irodalomban napjainkban is folyó vitára, ismertetve az ellentétes álláspontokat.

Ezen a napon, mint ismeretes, Hitler elhatározta, hogy ideiglenesen leállítja a Moszkva elleni támadást és a szárnyakon, Leningrád és Kijev irányokban erőszakolja ki a döntést. Emlékirataiban az egykori német tábornokok többsége azt állítja, hogy lényegében e döntés miatt hiúsult meg Moszkva elfoglalása. Véleményükkel szemben Ránki a szovjet hadtörténetesek álláspontjára hivatkozik, mely szerint a szárnyak lemaradása tovább ronthatta volna a Moszkvának támadó „Közép” hadseregszoport helyzetét. Ezt az álláspontot képviseli a recenzens is, de a lényegét nem a „kinék van igaza” kérdés eldöntésében látja. A döntő a szovjet csapatok váratlanul szívós és heves ellenállása volt, ami olyan helyzetet teremtett, hogy a támadást 1941 augusztusának utolsó hetében az eredeti terv szerinti hadműveleti felépítésben és három hadászati irányban egyidejűleg nem lehetett tovább folytatni. Hitler tehát akarva-akaratlanul válaszút elé került és döntésre kényszerült: hogyan tovább? Ez a *döntési kényszer* a kérdés lényege, amely egyúttal a villámháborús hadászati koncepció kudarcát is jelezte már.

A könyvben megfelelő képet kapunk a moszkvai csatáról, melyet a marxista hadtörténetírás joggal a háború menetében bekövetkezett döntő fordulat kezdeteként, kiindulópontjaként értékel. Ránki is hangsúlyozza a csata világtörténelmi jelentőségét, de értékelését felemássá teszi a későbbiekben, mikor a Sztálingrádnál aratott szovjet győzelmet a moszkvai csatával összehasonlítva méltatja, s ez utóbbit önkéntelenül is kisebbíti. A Moszkva alatti ellentámadás kapcsán tett megállapítása is: „A győzelem tehát nem vált teljessé, de győzelem volt”, félreérthető. Ennek az ellentmondásnak ugyanis nem a német csapatok teljes megsemmisítése volt a célja, hanem a szovjet fővárost közvetlenül fenyegető veszély megszüntetése. Ezt az alapvető hadászati célt az ellentámadás lényegében elérte, annak ellenére, hogy az általános támadásba való átmenet

feltételei ekkor még valóban nem voltak meg, s ezért a szovjet csapatok a kiszabott hadműveleti feladataikat nem tudták maradéktalanul teljesíteni. A szovjet hadsereg későbbi nagy győzelmei, a sztálingrádi és a kurszki csata, a szovjet föld teljes megtisztítása a fasiszta megszállóktól, Délkelet-Európa népeinek felszabadítása és a hitleri Németország teljes katonai szétzúzása, kellő helyet kapnak a könyvben. Ezek tárgyalásakor Ránki jól érzékelteti mindkét hadvezetés szándékait, dilemmáit, erőfeszítéseit, a Wehrmacht védelmi harcainak elkese-redettséget és hevességét, a támadó szovjet csapatok önfeláldozó hősiességét, teljesítményeinek méreteit.

A lengyel, a csehszlovák, a román és a bolgár nép fegyveres felkeléseit jelentőségüknek és tényleges szerepüknek megfelelően tárgyalja a könyv. Különösen jól sikerült a varsói felkelés bonyolult problematikájának világos ábrázolása. A szlovák felkelés kapcsán azonban Ránki a német győzelem egyetlen okaként említi, hogy a szovjet csapatoknak és a velük együtt harcoló 1. csehszlovák hadseregnek (helyesen hadtestnek — T. S.) nem sikerült kieroszakolnia az áttörést a Kárpátokon. E megállapítás némileg leegyszerűsíti a kérdést. Mi volt a tényleges helyzet?

A Szlovák Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága a felkelést a szlovák hadsereg átállítására és a németek ellen fordulására alapozta. A felkelés tervét egyeztetni akarta a Csehszlovák Kommunista Párt moszkvai bizottságával és a szovjet főparancsnoksággal. Arra számított, hogy a szovjet csapatok Kárpátokban megindított támadásakor adja meg a jelet a felkelésre. De jelnek kellett tekinteni végső esetben a német megszállás bekövetkezését is. E jelre a Kelet-Szlovákiában állomásozó, 45 ezer fős két szlovák hadosztály, amely 110 kilométeres Kárpát-szakaszt tart megszállva, megnyitja a Duklai-hágót a 30—40 kilométerre levő szovjet csapatok előtt. A párt közpon-

ti bizottsága az ellenség gyanújának elaltatása érdekében elhatározta, hogy a felkelés előkészítésének egész időszakában szünetelteti a diverziós, szabotázs- és partizán-tevékenységet, sőt a röplap-akciókat is. A Szlovák Nemzeti Tanács és KP azonban nem tudott idejében kapcsolatot teremteni a párt moszkvai bizottságával és a szovjet hadvezetéssel, sem pedig az Ukrán Partizán Vezérkarral. A felkelés előkészítésének és a szovjet hadsereg tevékenységének koordinálását a londoni csehszlovák kormány és katonai kikkije kisajátította. Beneš az előkészítést semmivel sem segítette, de a vezetésbe a leghatározottabban beavatkozott. Augusztus 21-én szakítással fenyegetőzve követelte, hogy csak kormányán keresztül történjék bármilyen meg egyezés a szlovákokkal. A diplomáciai bonyodalmak elkerülése érdekében tehát a dezinformált szovjet kormány óvatosságra kényszerült, de erre indították az időközben kirobbant varsói felkelés tapasztalatai is. Mint említettük, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak nem volt kapcsolata az Ukrán Partizán Vezérkarral. Ennek következtében nem tudta egyeztetni vele a felkelés előkészítését, s a partizánmozgalom kiszélesítése céljából Szlovákiába érkező partizáncsoportok tevékenysége felidézte az idő előtti német megszállás veszélyét: a partizánmozgalom váratlan fellendülésétől megrémült Tiso segítségért fordult Hitlerhez. Megkezdődött a német megszállás, ez pedig végső jel volt a felkelés kirobbantására. A szlovák nemzeti felkelés tehát a *kedvezőtlen, kényszerű változatban* indult meg, olyan körülmények között, mikor hiányoztak a legfontosabb külső közvetlen feltételek. A felkelés vezérkara nem rendelkezett útmutatásokkal, tanácsokkal a moszkvai bizottságtól; hiányzott a megállapodás a szovjet kormánnyal; az akció terve nem volt egyeztetve a szovjet hadvezetés elgondolásaival, a szovjet hadsereg szándékolt tevékenységével.

A felkelés központja Közép-Szlovákia volt. Az itt állomásozó katonai egy-

ségek szilárdan a nép oldalán álltak, parancsnokaik elismerték a Nemzeti Tanácsot, amely azonnal átvette és gyakorolta is a hatalmat. E területen a tanács jelentős katonai és partizán-erőkre támaszkodott. Kedvezőtlenebbül alakult a helyzet Nyugat-Szlovákiában. Itt a kommunista pártnak erős befolyása volt ugyan és több partizáncsoport is széleskörűen tevékenykedett, de a katonai vezetés vajmi keveset tett a csapatok felkészítésére. Ennek következtében a váratlanul bekövetkezett német megszállással szemben nem bontakozott ki azonnal szervezett katonai ellenállás, s a terület az egész Vág-völgyével együtt az első napokban elveszett a felkelés számára. Kedvezőtlen körülmények között érte a német megszállás Kelet-Szlovákiát is. Az egész országban itt volt a legerősebb a Tiso-terror, s a legnehezebb a párt helyzete. Ugyanakkor e terület kulcsfontosságú szerepet kapott a felkelés tervében, itt kellett utat nyitni a Duklai-hágónál a szovjet csapatok számára. A kelet-szlovákiai csapatok főparancsnoka azonban nem volt megbízható, ezért csak a helyettesét avatták be a felkelés előkészítésébe. Hasonló okok miatt a 2. szlovák hadosztály parancsnoka sem tudott az előkészületekről, csupán az 1. hadosztálynál volt meg a kellő tájékozottság. Ezért a két hadosztály nem tudott egységesen és szervezeten fellépni a megszállók ellen, s a németek néhány nap alatt szétverték őket. A katonák és tisztek ezrei a keleti országrészből Közép-Szlovákiába húzódtak, a szabad területre, ott összpontosultak a felkelés fő erői. Ennek következtében viszont nem volt elegendő partizáncsoport az ellenség hátában, sem pedig a szovjet csapatoknak utat nyitó erő a Duklai-hágónál. Így a németek Moszkalenko 38. hadseregének 1944. szeptember 8-án indított támadását Dukla előtt meg tudták állítani. Október 19-én a németek koncentrált támadást indítottak a felkelők ellen. Az erők megmentésére az egyetlen lehetőség a hegyekbe történő szervezett visszavonulás ma-

radt. Erre utasította a Nemzeti Tanács Viest tábornokot, a felkelő hadsereg főparancsnokát. Viest azonban a csapatokat feloszlatta, mindenkinek tettségére bízva: a hegyekbe vonul, avagy hazatér. A visszavonulás tehát nem volt szervezett, s a későbbiekben a partizánmozgalom rendkívüli nehézségek közepette folytatta harcát a megszállók ellen. Ezek azok a lényeges körülmények, amelyek alapvetően meghatározták a szlovák nemzeti felkelés helyzetét és kimenetelét.

A könyv viszonylag részletesen foglalkozik Magyarország szerepével a második világháborúban, főleg ami a téma politikatörténeti vonatkozásait illeti. A magyarországi harcokról hadászati áttekintést ad, ebben azonban nem követi az általánosan elfogadott periodizációt. Néhány pontatlanság is zavarólag hat ezeken az oldalakon. A debreceni páncélos csata időszakában a németek nem három szovjet gépesített hadtestet zártak gyűrűbe Debrecenről nyugatra, hanem a Plijev-csoport egyik lovashadtestét vágták el a főerőktől s kerítették be. Faraghó Gábor nem volt csendőrtábornok, hanem honvéd altábornagyként a csendőrség felügyelője. Horthy október 14-én nem a szovjet hadvezetés sürgetésére hozta előre a kiugrás időpontját. Már délelőtt döntött ebben a kérdésben, Malinovszkij üzenetét pedig csak a késő esti órákban kapta meg. Október 15-én a vezérkar nem a titkos hadparancs mellé adott ki olyan utasítást, amely lényegében semlegesítette az előbbi. A titkos parancsot nem kapták meg a csapatok, azt a vezérkar elsikkasztotta. A proklamációt egy nyílt hadparancs egészítette ki, de az nem tartalmazott határozott utasításokat a tennivalókra. S végül a könyvben az 1945. március 6-án indított német ellentámadás kapcsán a 6. SS páncélos hadtestről történik említés, hadsereg helyett. Az ilyen és hasonló, más helyeken is előforduló pontatlanságok gondosabb lektorálással kiküszöbölhetők lettek volna.

Ránki a mellékhadszíntereken lezaj-

lott katonai eseményeket jól áttekinthető módon foglalja össze, világosan érzékeltetve a hozzájuk fűződő politikai, katonapolitikai és hadászati érdekeket. Leírásai hangulatteremtőek, olvasmányosak és pontosak. Külön figyelmet érdemel az a mód, ahogyan az angol és az amerikai főparancsnokság tevékenységét bemutatja, az ellentétes hadászati koncepciókat megvilágítja, az egyes hadvezéreket jellemzi, helyes és hibás döntéseiket értékeli. A mellékhadszínterekről a magyar olvasók első ízben ebből a könyvből kapnak ily nagy mennyiségű ismeretanyagot egy kötetben. Méreteiket tekintve ezeken a hadszíntereken hadsereg-hadműveletek folytak, szemben a keleti arcvonalal, ahol frontok, illetve frontcsoportok vívtak meg egy-egy hadműveletet. Ez a különbség a különböző arcvonalakon lefolyt hadműveleteknek a háború menetére gyakorolt hatásában is megmutatkozott. A könyv nem hagy kétséget az iránt, hogy a második világháború fő frontjának a szovjet—német arcvonalat tekinti, s egyértelműen ki is mondja, hogy ott történtek az egész háború kimenetelét eldöntő események. Esetenként azonban még jobban lehetne érzékeltetni a keleti arcvonalon történtek hatását a többi hadszíntér helyzetének alakulására. Nem hagyható figyelmen kívül például az a tény, hogy a szövetségesek észak-afrikai sikereit és a szicíliai partraszállás eredményességét nagyban elősegítette a német szárazföldi erők zömének lekötöttsége a keleti arcvonalon.

A könyvben kétszer is említés történik Wolff SS-tábornoknak Svájcban, Dullessal folytatott tárgyalásairól. Ezeket Ránki a korábban kialakult marxista álláspontonál enyhébben ítéli meg. A recenzens úgy véli, hogy a szövetségesek magatartásának ilyen kezelése nem indokolt. A szovjet felderítés értesülései e tárgyalásokról eléggé megbízhatóak voltak ahhoz, hogy Sztálin élesen vesse fel a kérdést, megakadályozandó az ilyen próbálkozásokat. Joggal kelthet gyanút az is, hogy szov-

jet megbízottakat nem vontak be a tárgyalásokba. Elégé naiv és átlátszó kibúvó ugyanis az az angol érv, mely szerint szovjet tisztet bekapcsolódása elhúzná a megbeszéléseket. Ezzel a bizalmatlanság elosztatásának legegyszerűbb módja elől egyszerűen kitértek a szövetségesek. Tény, hogy Roosevelt személyileg mélyen érintette Sztálin éles megfogalmazása, de felháborodása nem tekinthető indokoltnak. S az is tény, hogy a Wolff—Dulles tárgyalások megghiúsulása dön-

tően a szovjet tiltakozás következménye volt.

Befejezésül a recenziens megjegyzi, hogy a könyv értékeit jelentősen növelte volna egy politikai és katonai összegezés. Megjegyzéseit pedig abban a reményben tette, hogy azok hasznosíthatóak lesznek a munka újabb kiadásakor, amit feltétlenül indokolnak a könyv vitathatatlan értékei és a vele szemben megérdemelten megnyilvánult széles érdeklődés.

Tóth Sándor

A. A. JEPISEV

IDEOLOGIAI HARC ÉS A HADÜGY

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975. 130 o.)

Napjainkban, amikor a szocialista országok lenini külpolitikájának egyik sarkalatos tétele, a békés egymás mellett élés elve egyre határozottabban érvényesül a különböző társadalmi berendezkedésű országok közötti kapcsolatokban, több oldalról is felvetődik a kérdés: hogyan is állunk ebben a szituációban az ideológiák, azaz a burzsoá és a szocialista ideológia közötti viszonytal.

Az ezzel kapcsolatos választ marxista—leninista pártjaink több nemzetközi tanácskozáson kifejtették, amikor kijelentették, hogy a békés egymás mellett élés politikájának erősítéséért folytatott küzdelem nem jelentheti az ideológiák közötti fegyverszünetet, nem hozhatja magával az ideológiai harc enyhülését.

Hasonló szellemben foglalt állást pártunk XI. kongresszusának határozata is, amikor a társadalomtudományok felé követelményként megfogalmazta: „Az ideológiai, társadalomtudományi kutatóhelyeken, a társadalomtudományok egész területén biztosítani kell a marxizmus—leninizmus egyértelmű érvényesülését, az antimarxista nézetekkel szemben folytatott viták kibontakozását.”

A burzsoá propaganda a helsinki dokumentum aláírása óta olyan értelemben igyekszik manipulálni a tömegeket, hogy a szocialista országok törekvése a békés egymás mellett élésre csak akkor lehet hiteles, ha felfüggesztik az ideológiai küzdelmet is.

De a mindennapi tények azt mutatják, hogy éppen a burzsoá ideológusok és propagandaszervek azok, amelyek az utóbbi időszakban erősítették ebbéli tevékenységüket.

Jepisev hadsereg tábornok könyve is annak egyik bizonyítéka, hogy a burzsoá ideológusok a marxista ideológia minden területét — többek között a hadügyben vallott marxista nézeteket is — támadják, tagadni, lejáratni kívánják azok elvi alapjait.

A könyv tartalmas elvi bevezetőből és három fejezetből áll. Az első fejezetek, „A burzsoá és a szocialista ideológia harca a katonai elmélet és gyakorlat kérdéseiben”, valamint „Hadtörténelem és történelemtudomány; harcunk a burzsoá történelemhamisítókall” címmel, önmagukban is érzékeltetik azokat a fő elvi kérdéseket, amelyekben a burzsoá és szocialista nézetek a hadügy kérdésében összeesnek. A harmadik fejezet pedig, amely